

ДІЯЛЬНІСТЬ ІГОРЯ СВЕШНІКОВА У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК УКРАЇНИ

Катерина ЮХИМЧУК

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна, e-mail: katu.uiki91@gmail.com*

Стаття присвячена вивченню внеску відомого археолога, вченого Ігоря Кириловича Свешнікова у розвиток пам'яткоохоронного руху в галузі збереження археологічної спадщини України. Розглянуто різні форми та напрямки діяльності дослідника з метою охорони та збереження пам'яток. Особлива увага приділена участі І. Свешнікова у роботі громадських організацій, які займалися охороною пам'яток, зокрема, Українського товариства охорони пам'яток історії та культури.

Варто зазначити, що таку діяльність вченого доволі складно окреслити в контексті його науково-дослідних здобутків. Проте, більш конкретно її можна прослідкувати в справах, що стосуються збереження окремих археологічних пам'яток та в участі науковця у роботі пам'яткоохоронних організацій. Розглядаючи пам'яткоохоронний аспект діяльності І. Свешнікова, варто умовно визначити три його основні напрями: заходи, спрямовані на охорону пам'яток археології на практиці (в першу чергу Звенигородського городища та поля Берестецької битви); участь і керівництво організаціями, які займалися охороною пам'яток археології; популяризація пам'яток завдяки публікаціям, створення методичних і навчальних матеріалів.

Ключові слова: археологія, охорона пам'яток, археологічна спадщина, Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, Звенигород, публікації.

Ігор Кирилович Свешніков (1915–1995) – знаний український археолог, історик, краєзнавець, залишив вагомий слід у розвитку вітчизняної історичної науки. Важливим завданням його наукової діяльності, втім як і археології зокрема, стало не лише дослідження історичних пам'яток, але й їх збереження і охорона. Тому, з огляду на здобутки та багатогранність особистості дослідника, ця віха його діяльності заслуговує окремої уваги.

Для написання статті залучено значну кількість опублікованих і архівних джерел. Особливої уваги заслуговують матеріали Державного архіву Львівської області, Наукового архіву відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича, де окремо виділений фонд матеріалів І. Свешнікова, а також публікації, пов'язані з діяльністю УТОПІК та його відділення у Львівській обл.

Розглядаючи пам'яткоохоронний аспект діяльності І. Свешнікова, можна визначити три його основні напрями: заходи, спрямовані на охорону пам'яток археології на практиці (передовсім Звенигородського городища та поля Берестецької битви); участь і керівництво організаціями, які займалися охороною пам'яток археології; популяризація пам'яток завдяки публікаціям, створення методичних і навчальних матеріалів. Варто зазначити, що таку діяльність вченого доволі складно окреслити в контексті його науково-дослідних здобутків. Адже археологічні дослідження та робота в музеї у своєму складі містять пам'яткоохоронні компоненти. Проте, більш конкретно пам'яткоохоронну діяльність можна прослідкувати в справах, що стосуються збереження окремих археологічних пам'яток та в участі науковця у роботі пам'яткоохоронних організацій, зокрема, в Львівській обласній організації УТОПІК, членом якої дослідник був упродовж майже тридцяти років.

В середині 1960-х рр. під егідою наукової та творчої інтелігенції в суспільстві остаточно сформувалась думка про необхідність створення окремої організації з охорони історико-культурної спадщини та залучення населення до цієї справи. Політична верхівка УРСР, усвідомлюючи неможливість самостійно організувати широкий комплекс заходів щодо виявлення, вивчення, охорони та збереження пам'яток історії та культури, підтримала таку ініціативу [Заремба, 2002, с. 113]. Під впливом численних громадських пропозицій ЦК КПУ та Рада Міністрів УРСР своїми постановами від 25 та 28 серпня 1965 р. прийняли постанову “Про організацію добровільного Республіканського товариства охорони пам'ятників історії та культури Української РСР” [Заремба, 2002, с. 113]. 20–21 грудня 1966 р. у Києві відбувся установчий з'їзд УТОПІК, на якому затверджено постанову про створення добровільної громадської організації та обрано її керівні органи, а 12 червня 1967 р. Рада міністрів УРСР затвердила Статут УТОПІК [Заремба, 1998, с. 31].

Рис. 1. Знищення середньої частини Звенигородського городища, 1968. На фото – О. Ратич
Fig. 1. Elimination of middle part of Zvenyhorod settlement, 1968. O. Ratych is on the photo

Товариство отримало велику популярність та об'єднало значну частину інтелігенції країни: істориків, архітекторів, краєзнавців, музейників, політиків, діячів науки, культури та мистецтва. Вже за рік воно налічувало 25 обласних, 97 міських, 465 районних, 22000 первинних організацій [Заремба, 2002, с. 113]. Головне завдання вони вбачали у розробці методологічних засад у пам'яткоохоронній діяльності. Важливим напрямком діяльності УТОПІК було сприяння виявленню, дослідженню, збереженню та доцільному використанню пам'яток, їхній популяризації. Також передбачали використання санкцій за допомогою законодавства, партійних, громадських організацій проти осіб, винних у знищенні пам'яток [Демиденко, 2006, с. 411].

У Львові одночасно діяли міське та обласне відділення УТОПІК. Остаточне організаційне оформлення обласного відділення завершилося в грудні 1967 р. [Нестайко, 2013, с. 121]. Першим головою Правління Львівської обласної організації УТОПІК став Я. Запаско [Бадяк, 2011, с. 444]. В підпорядкуванні правління діяли 16 секцій та комісій: пам'яток архітектури, археології, правової охорони військово-історичних пам'яток, пам'яток бойової і трудової слави, пам'яток історії і революційного руху, пам'яток літератури і писемності, мистецтва, фольклору та етнографії, науково-технічного прогресу, юних дослідників, театру і музики, науково-методична рада, громадська інспекція, комісії зі складання каталогу пам'яток та пропаганди пам'яток по радіо, на телебаченні та у пресі [Нестайко, 2013, с. 122]. Кожна із секцій займалася охороною певного виду пам'яток і мала відповідні завдання.

До лав ЛОО УТОПІК увійшли широковідомі вчені та мистецтвознавці: Я. Ісаєвич, Ю. Гошко, М. Івасюта, Д. Крвавич, Е. Мисько, Х. Саноцька, І. Свенціцька, В. Овсійчук, І. Могитич, Н. Кривонос, П. Жолтовський, Б. Возницький та інші [Кудин, 1986, с. 59]. Ігор Свешніков, будучи представником львівської інтелігенції, також належав до числа фундаторів ЛОО УТОПІК. З часу формування обласної організації він до останніх років свого життя очолював секцію пам'яток археології товариства та був незмінним членом його Президії [Мацкевий, 2015, с. 29].

Діяльність цієї секції спрямована на виявлення нових пам'яток історії й археології, їхнє вивчення, облік, здійснення перевірки стану збереження, в тому числі і встановлення охоронних знаків, наукове дослідження та популяризацію пам'яток області [Кудин, 1986, с. 59]. Виконували передбачені завдання організовані експедиції, закріплені за кожним районом. Також підтримку у цій справі забезпечували локальні організації. Велике значення надавали пам'яткам, що стосувались подій радянської історії, що, вочевидь, зумовлене ідеологією. Зокрема, у акті обстежень, проведених у Бродівському р-ні Львівської обл. 1967 р., І. Свешніков, насамперед, наголошував на необхідності впорядкувати пам'ятки, пов'язані із радянськими революційними подіями 1920 р., відновити могилу радянських бійців Другої світової війни у с. Підкамінь Бродівського р-ну. Водночас зауваги щодо реставрації стосувалися також монументу в пам'ять М. Шашкевича на Підлисецькій горі (с. Підлисса, Золочівського р-ну), обеліску в пам'ять закінчення останньої епідемії холери 1897 р. у м. Нестерів та впорядкування козацької могили XVII ст. в с. Шнирів Бродівського р-ну [ДАЛО, ф. 1338, оп. 1, спр. 1016, арк. 81].

Діяльність секції пам'яток археології одразу виявилась доволі успішною. Її члени планомірно проводили обстеження районів області, виїжджали на сигнали пошкодження чи виявлення пам'ятки місцевими активістами. Цьому також сприяла активна співпраця археологів з очільниками обласної організації Товариства, насамперед, із І. Кудиним, а в республіканському масштабі – Д. Телегіним і П. Троньком [Мацкевий, 2015, с. 29]. Загалом в результаті роботи дослідників кількість виявлених археологічних об'єктів через три роки становила вже 134, а 1972 р. зросла до 145, в той час, як до початку діяльності секції в області було зареєстровано лише 37 археологічних пам'яток [Свешніков, 1972, с. 39]. Станом на 1986 р. кількість виявлених пам'яток у області становила 700, з них понад 120 належали до періоду Київської Русі та Галицько-Волинського князівства [Кудин, 1986, с. 59].

У процесі виявлення пам'яток виникла проблема їхнього належного обліку та створення каталогу. Зважаючи на таку ситуацію, Президія Ради Міністрів УРСР постановою від 20 лютого 1967 р. (№ 125) доручила всім облвиконкомам впродовж 1968–1969 рр. провести за рахунок державних коштів та ресурсів УТОПІК облік пам'яток і на підставі даних скласти на 1970–1975 рр. перспективні плани їхньої охорони, сформувані в 1968–1969 рр. уточнені списки пам'яток культури загальносоюзного, республіканського і місцевого значення, передбачити Комітетові по пресі видання “Каталогу пам'ятників культури Української РСР” з картою їхнього розміщення [Бадяк, 2011, с. 445]. Для втілення постанови Президія УТОПІК ухвалила рішення про видання повного списку археологічних пам'яток України у вигляді обласних довідників. З цією метою учасники археологічної секції запровадили зразок паспорта пам'ятки,

затверджений Міністерством культури УРСР, і допомагали державним органам в справі їхньої фіксації. Разом з цим, відповідно до постанови Президії Академії наук СРСР і Міністерства культури СРСР “О подготовке Свода памятников истории и культуры СССР” від 2 жовтня 1967 р., запроваджено ще один масштабний проект з вивчення і збереження пам’яток історії та культури. Звід планувався як найповніший ілюстрований довідник енциклопедичного характеру, до якого мали увійти дані про нерухомі пам’ятки історії та культури [Бадяк, 2011, с. 445]. Науково-організаційна і методична робота покладалася на вчених Інституту мистецтвознавства, Міністерства культури СРСР, Інституту історії СРСР і Інституту археології Академії наук СРСР. В Україні організація Зводу розпочалася 1972 р. із загальної паспортизації пам’яток, здійснювати яку допомагали і учасники товариства. Таким чином, у доповіді за 1972 р. голова секції пам’яток археології ЛОО УТОПІК І. Свешніков зазначав, що: *“облік археологічних об’єктів проводився у двох напрямках: 1) складання обліково-технічних паспортів на допомогу Управлінню культури Львівського облвиконкому та 2) складання повних наукових паспортів за спеціально розробленим науковим зразком паспорта з повним описом, планами та фотографіями пам’ятки, історією її дослідження та бібліографічними даними”* [Свешніков, 1972, с. 39].

Логічним підсумком такої трудомісткої роботи став вихід у 1976 р. “Довідника з археології України: Львівська область”, укладачем якого був Ігор Свешніков. Ця книга була першим прикладом такого типу видання в Україні [Нікольченко, 2005, с. 62], включаючи в собі методичну розробку охорони пам’яток історичного минулого, перелік об’єктів окремого регіону та детальну інформацію про них [Свешніков, 1976, с. 3]. Довідник відіграв вагоме значення у збереженні археологічної спадщини, оскільки дозволяв локалізувати пам’ятку в процесі здійснення забудови чи сільськогосподарських робіт, не знищивши її.

Важливим напрямком діяльності археологічної секції під керівництвом І. Свешнікова була робота із охорони та збереження археологічної спадщини. Зокрема, одним з перших найуспішніших прикладів такої діяльності ЛОО УТОПІК стала справа пов’язана із пам’яткою XI–XIII ст. у с. Звенигород Пустомитівського р-ну Львівської обл.

Питання збереження давньоруського Звенигорода гостро постало у 1950–1960-х рр., після того, як на території городища з 1947 р. розташувались центральна садиба та господарський двір звенигородського колгоспу ім. Т. Шевченка. З часу розпочатого планомірного і систематичного вивчення пам’ятки археологічною експедицією Львівського історичного музею (перша експедиція 1953 р.: І. Свешніков, О. Ратич, Г. Власова) із директором колгоспу укладено зобов’язання про охорону пам’ятки та заборону забудови чи ведення земляних робіт без належного дозволу. Однак, на жаль, цих умов не дотримано і в процесі сільськогосподарських робіт та здійснення капітального будівництва артілю, особливо інтенсивно в середині 1960-х рр., пам’ятка зазнала непоправних руйнувань, навіть після того, як була взята на державний облік та під охорону як пам’ятка республіканського значення [НА ВА ІУ НАНУ, ф. Свешніков І., п. 37, спр. 17, лист редактору газети “Радянська Україна” Рябокляку А. К., с. 3] (рис. 1).

Проблему знищення княжого Звенигорода активно піднімали його дослідники: Ігор Свешніков та Олексій Ратич. Ними написано десятки клопотань та звернень до органів місцевої та обласної влади, замітки в пресу. Будучи головою бюро секції археології ЛОО УТОПІК, І. Свешніков надав розголос цьому питанню на республіканському рівні. Зокрема, 5 червня 1967 р. з ініціативи учасників обласної організації проведено огляд пам’ятки. Комісією у складі представників Міністерства культури УРСР, відділу культури при Львівській обласній раді депутатів трудящих, голови археологічної секції ЛОО УТОПІК засвідчені масштабні руйнування: майже вся площа північної та східної частин городища забудована корівниками, свинарниками та іншими господарчими спорудами, біля яких викопали ями для гноєсховищ, влаштовано загоны для худоби; бульдозерами розтягнуто ряд оборонних валів городища та фундамент кам’яної церкви XII ст. і княжого палацу [НА ВА ІУ НАНУ, ф. Свешніков І., п. 37, спр. 17, лист редактору газети “Радянська Україна” Рябокляку А. К., с. 3–4]. Згодом

постановами Львівської обласної ради депутатів трудящих та Ради Міністрів УРСР у 1967 р. ухвалено рішення про незадовільний стан пам'ятки, заборонено здійснювати забудову на її території, а голову колгоспу М. Лісенка навіть спробували притягти до кримінальної відповідальності. Разом з цим керівник господарства, незважаючи на всі застереження, у 1968–1969 рр. продовжив руйнування давньоруського городища. Справа збереження Звенигорода переросла у гострий конфлікт, вирішення якого вчені-археологи взяли під особистий контроль.

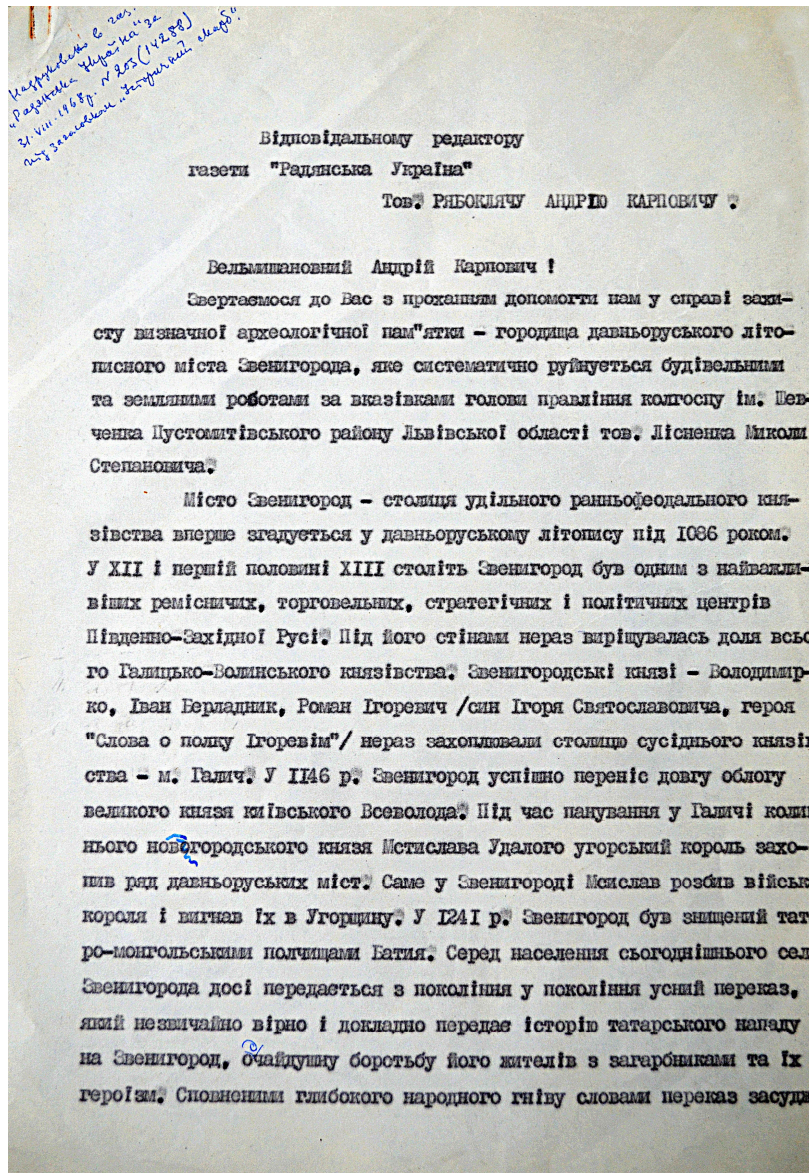

Рис. 2. Фрагмент листа-звернення, опублікованого у газеті "Радянська Україна", 1968
Fig. 2. Part of the letter-appeal, published in the newspaper "Радянська Україна", 1968

Питання знищення пам'ятки активно висвітлювали з ініціативи І. Свешнікова також у пресі. Зокрема, у газеті "Радянська Україна" (№ 203) 31.08.1968 р. опублікована стаття "Історичний скарб", яка стала результатом звернення науковців та діячів мистецтва Львівщини (М. Олексюка, М. Смішка, С. Пастернака, І. Свешнікова, П. Жолтовського, Б. Возницького) до головного редактора видання про продовження руйнувань у Звенигороді (рис. 2). Незаконна

діяльність голови Звенигородського колгоспу набула навіть сатиричного висміювання у журналі “Перець” [Треба стояти на чатах..., 1969, с. 15] (рис. 3).

14 листопада 1969 р. Раді Міністрів УРСР надіслано клопотання від ЛОО УТОПІК про вилучення території пам’ятки із землекористування колгоспу ім. Т. Шевченка та оголошення Звенигородського городища історико-археологічним заповідником [НА ВА ІУ НАНУ, ф. Свешніков І., п. 37, спр. 14, арк. 4]. Звернення передано на розгляд обласної ради, яка зобов’язала управління колгоспу винести усі загони для худоби за межі охоронної зони пам’ятки, що зроблено роками пізніше. Таким чином, значними зусиллями представників львівської інтелігенції вдалося зберегти унікальну археологічну пам’ятку національного значення.

З метою дослідження хоча б вцілілих залишків княжого міста за підтримки УТОПІК з 1971 р. експедиція Інституту суспільних наук АН УРСР, очолена О. Ратичем, продовжила археологічні рятувальні роботи у Звенигороді. Згодом у 1977–1978 рр. розкопки проводив І. Свешніков (з 1981 р. відбувались систематично). У процесі подальших досліджень, очолюючи тривалий час експедицію ІСН АН УРСР (1981–1994), Ігор Кирилович ще неодноразово повертався до питання створення заповідника в межах Звенигородського городища та організацію повноцінного музею-скансену з облаштованими павільйонами для збереження віднайдених дерев’яних конструкцій [Гупало, 2005, с. 22]. Проте з настанням нових політичних змін у державі (1991) та смертю дослідника, на жаль, цим ідеям так і не судилося втілитися.

До слова, варто зазначити, що вчений також підтримував ініціативи створення інших заповідників. Він активно відстоював позиції про надання статусу “державного” музею-заповіднику “Козацькі могили” та організацію історико-культурного заповідника у місті Дубно Рівненської обл. Одним із свідчень щодо Дубна є фрагмент листа археолога, надісланого до місцевого поета Миколи Пшеничного: *“...Сьогодні повернувся з Києва, одержав Вашого листа й сьогодні ж відповідаю на нього. З радістю підписав лист-звернення. Це хороша справа, я готовий разом з Вами за неї боротися. Якщо ще щось буде потрібне від мене, пишіть. Я лише виправив наші з Возницьким “титули”: я провідний науковий співробітник (це вище як старший), а Б. Г. Возницький не кандидат, але зате заслужений діяч культури. Бажаю успіхів у хорошому ділі... Ваш І. Свешніков. 24 листопада 1988 р.”* [Пшеничний]. Йдеться про відкритий лист-звернення, підписаний І. Свешніковим, Б. Возницьким, М. Пшеничним, П. Яковчуком, щодо порятунку Дубенського замку, де на той час дислокувалась військова частина. Цей лист, між іншим, став впливовим важелем у справі створення Державного історико-культурного заповідника Дубна, яке відбулося на підставі постанови Кабінету Міністрів України 1993 р. [Про державний історико-культурний...]. У процесі діяльності ЛОО УТОПІК розглядалися також ініціативи стосовно створення заповідників у давньоруському Пліснеську (с. Підгірці Бродівського р-ну Львівської обл.) та Стільському городищі (Миколаївський р-н Львівської обл.), які отримали втілення лише в наш час.

Не менш важливу роль у пам’яткоохоронній діяльності вченого відіграли його публікації, що значною мірою сприяли популяризації та охороні пам’яток. Вагому частину цих розвідок становлять статті про археологічні відкриття, окремі унікальні знахідки та здобутки експедицій під керівництвом І. Свешнікова, опубліковані на сторінках районних газет (“Червоний прапор”, “Прапор перемоги”, “Вільне слово”, “Ленінська молодь”) [Свешніков, 1971; 1991; Свешніков, Сидоренко, 1971] чи журналів (“Жовтень”, “Дзвін”, “Український історичний журнал”) [Свешніков, 1985; 1987 а; 1990 а; 1977]. Найвизначнішими досягненнями в науковій кар’єрі археолога, безперечно, стали дослідження поля Берестецької битви та княжого Звенигорода, тому окремі видання археологічно-краєзнавчого характеру він присвятив їм. У 1986 р. світ побачив “Каталог найважливіших знахідок з місця Берестецької битви 1651 р.” [Свешніков, Пономарьова, 1986], в якому репрезентовано 42 унікальні віднайдені предмети. З них можна виділити такі, що не мають аналогів на території нашої держави чи навіть за її межами. Саме ці речі надають особливої принади та зацікавленості

пам'яткою та музеєм, також підкреслюють надзвичайну важливість досліджень Берестецької битви. Згодом учений уклав ілюстрований путівник по музею-заповіднику "Козацькі могили" [Свешніков, 1990б], завдяки якому відвідувачі детально знайомилися з музейною експозицією та історико-меморіальними пам'ятками, пов'язаними з подіями битви. Книга є популярною та актуальною і до сьогодні. У 1987 р. І. Свешніков видав окремий краєзнавчий нарис "Звенигород", у якому схарактеризував історію городища у літописних згадках, проаналізував археологічні джерела, які дають можливість встановити особливості соціально-економічного розвитку Звенигорода початку XII–XIII ст., описав історію містечка аж до радянських часів [Свешніков, 1987б]. У майбутньому дослідник мав наміри видати повноцінну монографію про давньоруське городище, проте вони залишилися так і нездійсненими.

Крім цього, авторству дослідника та Юзефа Нікольченка належить виданий 1982 р. "Довідник з археології України. Рівненська область", що продовжив серію регіональних видань такого типу (перший, укладений вченим, стосувався Львівської області). До слова, Ігор Свешніков також брав активну участь у краєзнавчому русі Волині та був почесним членом Рівненського краєзнавчого товариства Всеукраїнської спілки краєзнавців. Як зазначав Ю. Нікольченко, до фондів Рівненського краєзнавчого музею, його філіалу у м. Дубно і відділу у м. Млинові та Острозького історико-культурного заповідника часто потрапляли матеріали, виявлені археологом в процесі багатолітніх досліджень пам'яток Рівненщини. Значна кількість експозицій із стародавньої історії краю, створених в державних музеях області у 1970–1980 рр., містила матеріали з розкопок І. Свешнікова та будувалась із урахуванням його рекомендацій та порад [Нікольченко, 2005, с. 62].

Поряд з публікаціями окреме значення слід надати виступам Ігоря Кириловича на теле- та радіопередачах, його участі в організації та проведенні тематичних конференцій. У його збереженому науковому архіві можна знайти десятки тез про археологічні здобутки у Берестечку та Звенигороді, підготованих для програм на львівському телебаченні та радіо. Окремою віхою є також відкриті лекції, прочитані вченим з метою посилення інтересу до археологічних досліджень та популяризації їхніх здобутків серед населення.

Важливу роль у поширенні археологічних знань серед громадськості відігравали наукові конференції, в яких дослідник брав активну участь. Прикладом таких заходів можуть бути наукові та щорічні звітні конференції УТОПК, конференції Львівського історичного та Рівненського обласного краєзнавчого музеїв, Львівської картинної галереї та інші. Ігор

ТРЕБА СТОЯТИ НА ЧАТАХ

— Дуже поспішаю, — заскочивши на хвилинку до редакції, сказав Гордій. Вигляд у нього був заклопотаний і стурбований. — Мушу бігти на Володимирську гірку, страшенно непокоїть мене доля пам'ятника Володимиру. Як би його часом не знесли...

— Та ви що?! Хто ж то наважиться?! Адже й дитині відомо, що це історичний і мистецький пам'ятник.

— Так. І історичний, і мистецький. Але має компрометуючі дані. Хрест у руках тримає. І через нього може постраждати. Особливо, коли сюди ненароком завітають деякі завзяті хлопці з Львівщини. У себе в області вони вже трохи погадували. От у селі Верені Миколаївського району стоїв пам'ятник на честь скасування панщини 1848 року. Теж мав історичну цінність. А скасували його. І в ряді інших сіл так само зникли пам'ятники, присвячені цій події, бо мали вони ознаки культурної форми. Ніхто чомусь не роздумав про війничим невігласам того, що селяни, закопуючи під цими пам'ятниками плуги, реманент, ставили хрест страхотливому кріпосництву. Ніхто чомусь не нагадав їм слів Великого Каменяря, який у свій час писав: «Хлопи недаром проклинали той порядок і досі проклинали його в піснях і оповіданнях; недаром по скасуванню панщини ставили хрести і під ними закопували панщину в виді пляшки з горілкою».

А в м. Жидачеві, у колишньому, вже давно не діючому костюльі вирішили створити автобусну станцію. І гарну, кажуть, станцію зробили. Та при реконструкції виявили в костюльі вирізану з дерева фігуру «Розп'яття». При бажанні неважко було з'ясувати, що ця фігура XV сторіччя є однією з найстаріших дерев'яних скульптур на території нашої країни. А з'ясувавши, неважко було передати цінну пам'ятку в музей, оскільки в інтер'єр автостанції вона й справді не дуже вписується. Натомість, у реконструктивному екстазі, скинули фігуру з десятиметрової висоти, від чого стан її, зрозуміло, не поліпшилась.

Та буває, що до такої демонстрації безкультур'я вдаються й люди, які, за всіма документальними ознаками, наче й не повинні бути невігласами.

Є на Львівщині унікальна археологічна пам'ятка — старовинне місто Звенигород (нині село Пустомитівського району). Згадка про нього є в давньоруському літописі 1086 року. Проведені тут розкопки дали багато найцікавіших даних про сиву давнину, про життя й працю давньоруських ремісників. Тут відкопали й численні житла городян, і косторізькі майстерні, ковальські й гончарні горни, рештки шевської майстерні. Виявлено тут і поховання порубаних татарськими шаблями мужніх захисників міста під час навали 1241 року.

Та десь років через сімсот з гаком після татаро-монгольської навали з'явився в цих місцях Михайло Семенович Лісенко, голова колгоспу ім. Шевченка. І почав доруймовувати те, чого віки не могли зробити. Для цього на території колишнього городища, взятого державою під охорону, збудував корівники, гносьховища, а при будівництві зняв товстий шар землі з цінними археологічними пам'ятками.

У цій історії, правду кажучи, мене дивує одне. Ні, не те, що М. С. Лісенко роками польовував на листи, просяби та попередження органів культури. І не те, що він не зважив на статті в обласній і республіканській пресі, де, зокрема, відомі українські вчені виступили проти варварського нищення цінної пам'ятки. І не те, що органи прокуратури не знайшли поки достатніх даних для притягнення Лісенка до кримінальної відповідальності, а облікком обмежились суворим попередженням (яке, до речі, голова колгоспу переніс значно легше, ніж операцію на гланди). По-справжньому здивувало мене одне: те, що Михайло Семенович Лісенко, за гримасою чужерідної долі, — колишній... учитель історії.

...Та поки я тут з вами теревені правлю, там, можливо, завзяті хлопці з Львівщини й до пам'ятника Володимиру добираються. А то ще, боронь боже, до Лаври чи до Софіївського собору зазирнуть...

Ні, як собі хочете, а я побіг на Володимирську гірку!

Треба стояти на чатах!

Рис. 3. Замітка у журналі "Перець", 1969

Fig. 3. A satiric note in the magazine "Перець", 1969

Кирилович став натхненником та постійним учасником щорічної науково-теоретичної конференції, приуроченої річниці та подіям Берестецької битви. Традиція цього заходу, започаткована вперше у 1990 р., продовжується і тепер. Варто також зазначити, що І. Свешніков був одним із зачинателів та учасників щорічних наукових конференцій “Нові дослідження пам’яток українського козацтва” в УТОПІК і також науково-пошукової експедиції “Часи козацькі”, створеної при товаристві у 1990 р., яка згодом трансформувалась у однойменний науковий центр [Бойко]. Тому І. Свешнікова поряд із Д. Телегіним, О. Титовою та іншими можна цілком вважати фундатором науково-дослідного центру “Часи козацькі”, який успішно діє і в наш час. Плідним результатом діяльності центру на початковому етапі став узагальнюючий навчальний посібник “Археологія доби українського козацтва XVI–XVIII ст.” (з каталогом нерухомих пам’яток козацтва в якості додатку) під редакцією Д. Телегіна, І. Винокура, І. Свешнікова, О. Титової, який побачив світ у 1997 р., на жаль, уже по смерті дослідника [Археологія доби українського..., 1997].

Отже, пам’ятоохоронна робота Ігоря Свешнікова стала важливою складовою його наукової діяльності. Участь вченого у пам’яткоохоронних організаціях, зокрема, УТОПІК, надала їй спрямованості та окресленості. Звісно, ця робота була значно ширшою у своїх проявах. Багато у чому вона базувалася на ентузіазмові самого дослідника, завдяки чому вдалося зберегти вагомий спадок для українського народу. Публікації І. Свешнікова щодо результатів археологічних досліджень стали надбанням науки, широкої громадськості. А невтомна праця була проявом любові до рідного краю та відданості своїй справі. Безперечно, така діяльність вченого є актуальною і залишається повчальною в умовах сучасності, і сподіваємось, стане дороговказом теперішнім та прийдешнім поколінням.

ЛІТЕРАТУРА

Археологія доби українського козацтва XVI–XVIII ст.: навчальний посібник (1997) / Д.Я. Телегін, І.С. Винокур, О.М. Титова та ін. – К. – 336 с.

Бадяк В.П. (2011). Реалії та імітація охорони пам’яток культури Львова в роки застою // Вісник Львівської комерційної академії. Серія – гуманітарні науки. – № 10. – С. 439–457.

Бойко Л.О. Внесок членів Українського товариства охорони пам’яток історії і культури у справу збереження надбань минулого [Електронний ресурс]. – Режим доступу: (26.06.16). http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vdakk/2010_2/13.pdf – Назва з екрану.

Гупало В. (2005). Ігор Кирилович Свешніков – видатний дослідник Волині // Життєвий і творчий шлях І.К. Свешнікова: до 90-річчя від дня народж. видат. історика-археолога: зб. тез наук. конф. – Рівне. – С. 18–24.

Демиденко О. (2006). Діяльність Українського товариства охорони пам’яток історії та культури зі збереження об’єктів козацької доби (друга половина 1960-х–1980-ті рр.) // Історико-географічні дослідження в Україні: зб. наук. пр. – Ч. 9. – С. 409–425.

Денисенко Г.Г. (2011). Воєнна історія України в контексті дослідження і збереження культурної спадщини. – К. – 289 с.

ДАЛО. – Ф. 1338 (Львівське обласне управління культури). – Оп. 1 – Спр. 1016. – С. 81–82.

Заремба С. (2002). Нариси з історії українського пам’яткознавства. – К. – 204 с.

Заремба С. (1998). Українське товариство охорони пам’яток історії та культури: історичний нарис. – К. – 242 с.

Кудин І.Л. (1986). Львівська обласна: підсумки і плани // Пам’ятники України. – № 4. – С. 59–60.

Мацкевий Л. (2015). Ігор Кирилович Свешніков – людина, науковець, педагог і музейник // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею: матеріали наук. конф. присвяч. 100-річчю від дня народж. І.К. Свешнікова. – Рівне. – Вип. 13, ч. 1. – С. 26–33.

НА ВА ІУ НАНУ. – Ф. Свешніков І. – П. 37. – Спр. 17: Лист редактору газети “Радянська Україна” Рябокляку А.К. – 4 с.

НА ВА ІУ НАНУ. – Ф. Свешніков І. – П. 37. – Спр.14: Тези доповіді про роботу обласної комісії по перенесенню господарського двору колгоспу ім. Т. Шевченка Пустомитівського району з території археологічної пам'ятки літописного Звенигорода. – 6 с.

Нестайко М. (2013). Участь львівських мистецтвознавців у пам'яткоохоронному русі 1960–1980-х рр. // *Гілея: науковий вісник.* – № 75. – С. 119–122.

Нікольченко Ю. (2005). Історико-краєзнавчі студії І. К. Свешнікова // *Життєвий і творчий шлях І. К. Свешнікова: до 90-річчя від дня народж. видат. історика-археолога: зб. тез наук. конф.* – Рівне. – С. 61–63.

Про державний історико-культурний заповідник у м. Дубні Рівненської області [Електронний ресурс] // Офіційний веб-портал Верховної Ради України: [сайт]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/444-93-%D0%BF> (05.07.16) – Назва з екрану.

Пшеничний М. Ігор Свешніков: Неопалимі дзвони Звенигорода [Електронний ресурс] // *Радивилів.info*: [сайт]. – Режим доступу: <http://www.radyvyliv.info/igor-svyeshnikov-neopalimi-dzvoni-zvenigoroda.html> (05.07.16). – Назва з екрану.

Свешніков І.Г. (1971). *Говорить земля // Ленінська молодь [Львів].* – 5 січ.

Свешніков І.Г. (1972). *Львівська археологічна // Пам'ятники України.* – № 4. – С. 39.

Свешніков І.Г. (1976). *Довідник з археології України: Львівська область.* – К. – 95 с.

Свешніков І.Г. (1977). *На місці Берестецької битви // Жовтень.* – № 7. – С. 118–125.

Свешніков І.Г. (1985). *Берестечко // Жовтень.* – № 7. – С. 91–108.

Свешніков І.Г. (1987а). *Звенигород, якому 900 років // Жовтень.* – № 9. – С. 98–106.

Свешніков І.Г. (1987б). *Звенигород: краєзн. нарис.* – Львів. – 48 с.

Свешніков І.Г. (1990а). *Звенигородські грамоти на бересті // Дзвін.* – № 6. – С. 127–131

Свешніков І.Г. (1990б). *Музей-заповідник “Козацькі Могили”: путівник.* – Львів. – 94 с.

Свешніков І.Г. (1991). *Козакова яма // Прапор перемоги [Радивилів].* – 15 черв. – С. 1.

Свешніков І., Сидоренко В. (1971). *У глибину століть // Червоний прапор [Рівне].* – 3 серп. – С. 4.

Свешніков І.К., Пономарьова Т.О. (1986). *Каталог найважливіших знахідок з місця Берестецької битви 1651 р.: за матеріалами археологічної експедиції Рівненського краєзнавчого музею.* – Рівне. – 12 с.

Треба стояти на чатах (1969) // Перець. – № 17. – Вересень. – С. 15.

REFERENCES

Telehin, D.Ia. (Ed.) (1997). *Arkheolohiia doby ukrainskoho kozatstva XVI–XVIII st.: navchalnyi posibnyk.* Kyiv, 336 pp. (in Ukrainian).

Badiak, V.P. (2011). *Realii ta imitatsiia okhorony pam'iatok kultury Lvova v roky zastoju. Visnyk Lvivskoi komertsiinoi akademii. Seriia – humanitarni nauky, 10, 439–457* (in Ukrainian).

Boiko, L.O. (2016). *Vnesok chleniv Ukrainskoho tovarystva okhorony pam'iatok istorii i kultury u spravu zberezhenia nadban mynuloho.* Retrieved from http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vdakk/2010_2/13.pdf (in Ukrainian).

Hupalo, V. (2005). *Ihor Kyrilovych Svieshnikov – vydatnyi doslidnyk Volyni. Zhyttievyy i tvorchyi shliakh I.K. Svieshnikova: do 90-richchia vid dnia narodzhennia vydatnoho istoryka-arkheoloha: zbirnyk tez naukovoi konferentsii,* Rivne, 18–24 (in Ukrainian).

Demydenko, O. (2006). *Diialnist Ukrainskoho tovarystva okhorony pam'iatok istorii ta kultury zi zberezhenia ob'ektiv kozatskoi doby (druha polovyna 1960-kh – 1980-ti rr.). Istoryko-heohrafichni doslidzhennia v Ukraini, 9, 409–425* (in Ukrainian).

Denysenko, H.H. (2011). *Voienna istoriia Ukrainy v konteksti doslidzhennia i zberezhenia kulturnoi spadshchyny.* Kyiv, 289 pp. (in Ukrainian).

Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti. F. 1338 (Lvivske oblasne upravlinnia kultury). Op. 1. Spr. 1016, 81–82 (in Ukrainian).

Zaremba, S. (2002). *Narysy z istorii ukrainskoho pam'iatkoznavstva.* Kyiv, 204 pp. (in Ukrainian).

Zaremba, S. (1998). *Ukrainske tovarystvo okhorony pam'iatok istorii ta kultury: istorychnyi narys.* Kyiv, 242 pp. (in Ukrainian).

Kudyn, I.L. (1986). *Lvivska oblasna: pidsumky i plany. Pam'iatnyky Ukrainy, 4, 59–60* (in Ukrainian).

Matskevych, L. (2015). Ihor Kyrylovych Svieshnikov – liudyna, naukovets, pedahoh i muzeinyk. *Naukovi zapysky Rivnenskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu: materialy naukovoї konferentsii prysviachenoї 100-richchii vid dnia narodzhennia I.K. Svieshnikova*, 13(1), 26–33 (in Ukrainian).

Naukovyi arkhiv viddilu arkheolohii, Instytut Ukrainoznavstva imeni I. Kryp'iakevycha, Natsionalna akademiia nauk Ukrainy. F. Svieshnikov I. P. 37. Spr. 17: Lyst redaktoru hazety "Radianska Ukraina" Riabokliaku A.K., 4 pp. (in Ukrainian).

Naukovyi arkhiv viddilu arkheolohii, Instytut Ukrainoznavstva imeni I. Kryp'iakevycha, Natsionalna akademiia nauk Ukrainy. F. Svieshnikov I. P. 37. Spr. 14: Tezy dopovidi pro robotu oblasnoi komisii po perenesenniu hospodarskoho dvoru kolhospu im. T. Shevchenka Pustomyivskoho raionu z terytorii arkheolohichnoi pam'iatky litopysnoho Zvenyhoroda, 6 pp. (in Ukrainian).

Nestaiko, M. (2013). Uchast lvivskykh mystetstvoznavtsiv u pam'iatkookhoronnomu rusi 1960–1980- rr. *Hileia: naukovyi visnyk*, 75, 119–122 (in Ukrainian).

Nikolchenko, Iu. (2005). Istoryko-kraieznavchi studii I.K. Svieshnikova. *Zhyttievyi i tvorchyi shliakh I.K. Svieshnikova: do 90-richchia vid dnia narodzhennia vydatnoho istoryka-arkheoloha: zbirnyk tez naukovoї konferentsii*, Rivne, 61–63 (in Ukrainian).

Ofitsiinyi veb-portal Verkhovnoi Rady Ukrainy. (2016). Pro derzhavnyi istoryko-kulturnyi zapovidnyk u m. Dubni Rivnenskoї oblasti. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/444-93-%D0%BF> (in Ukrainian).

Pshenychnyi, M. (2016). Ihor Svieshnikov: Neopalymi dzvony Zvenyhoroda. *Radyvyliv.info*. Retrieved from <http://www.radyvyliv.info/igor-svieshnikov-neopalymi-dzvony-zvenyhoroda.html> (in Ukrainian).

Svieshnikov, I.H. (5 sichnia 1971). Hovoryt zemlia. *Leninska molod*, Lviv (in Ukrainian).

Svieshnikov, I.H. (1972). Lvivska arkheolohichna. *Pam'iatnyky Ukrainy*, 4, p. 39 (in Ukrainian).

Svieshnikov, I.H. (1976). *Dovidnyk z arkheolohii Ukrainy: Lvivska oblast*. Kyiv, 95 pp. (in Ukrainian).

Svieshnikov, I.H. (1977). Na misti Berestetskoї bytvy. *Zhovten*, 7, 118–125 (in Ukrainian).

Svieshnikov, I.H. (1985). Berestechko. *Zhovten*, 7, 91–108 (in Ukrainian).

Svieshnikov, I.H. (1987a). Zvenyhorod, yakomu 900 rokiv. *Zhovten*, 9, 98–106 (in Ukrainian).

Svieshnikov, I.H. (1987b). *Zvenyhorod: kraieznavchyi narys*. Lviv, 48 pp. (in Ukrainian).

Svieshnikov, I.H. (1990a). Zvenyhorodski hramoty na beresti. *Dzvin*, 6, 127–131 (in Ukrainian).

Svieshnikov, I.H. (1990b). *Muzei-zapovidnyk "Kozatski Mohyly": putivnyk*. Lviv, 94 pp. (in Ukrainian).

Svieshnikov, I.H. (15 chervnia 1991). Kozakova yama. *Prapor peremohy*, Radyvyliv, p. 1 (in Ukrainian).

Svieshnikov, I., & Sydorenko, V. (3 serpnia 1971). U hlybynu stolit. *Chervonyi prapor*, Rivne, p. 4. (in Ukrainian).

Svieshnikov, I.K., & Ponomarova, T.O. (1986). *Kataloh naivazhlyvishykh znakhidok z mistsia Berestetskoї bytvy 1651 r.: za materialamy arkheolohichnoi ekspeditsii Rivnenskoho kraieznavchoho muzeiu*. Rivne, 12 pp. (in Ukrainian).

Treba stoiaty na chatakh (veresen 1969). *Perets*, 17, p. 15 (in Ukrainian).

Стаття: надійшла до редакції 11.10.2016

прийнята до друку 20.10.2016

**IGOR SVIESHNIKOV'S ACTIVITY IN THE FIELD OF PROTECTION
AND PRESERVATION OF MONUMENTS IN UKRAINE**

Kateryna YUKHIMCHUK

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str., 1, 79000, Lviv, Ukraine, e-mail: katya.uki91@gmail.com*

The article is devoted to the research of the famous archaeologist, scientist Igor Kyrilovych Svieshnikov's contribution to the development of monument protection movement in the field of the Ukrainian archaeological heritage protection and preservation. The various forms and directions of the scientist's activity in the field of archaeological monuments protection and preservation are examined. Special attention is paid to the participation of I. Svieshnikov in activity of civil society organizations involved in the protection of monuments, particularly of Ukrainian society of historical and cultural monuments protection.

It should be noted that it is difficult to define such activity of the scientist in the context of his scientific research achievements. But more specifically his activity can be noticed in cases involving the preservation of separate archaeological monuments and the participation of the scientist in the Heritage preservation organizations (particularly in Lviv regional organization of the Ukrainian Society of historical and cultural monuments preservation, the member of which the researcher had been for almost thirty years). Considering monument preservation aspect of I. Svieshnikov's activity, there can be determined three main directions: measures that are directed to the protection of archaeological monuments (especially those of Zvenygorod settlement and fields Berestechko battle); participation and leadership of organizations that are involved in the protection of archaeological monuments; popularization of these monuments through publications, creating of teaching and learning materials.

Key words: archaeology, protection of monuments, archaeological heritage, Ukrainian society of historical and cultural monuments protection, Zvenyhorod, publications.